

ספר קלזנר

מאסף למדע ולספרות יפה מוגש לפרופסור יוסף קלזנר ליוזבל הששים

העורכים:

נ. ה. טורטשינר / א. א. קעק
א. א' ניקובר / נ. שנהטמן

19

הוצאת ועד-היוזבל בהשתתפות חברת אמנות בע"מ

תל-אביב / תרצ"ז

1937

אפלטון בעברית

סאת

ה. י. רות

1

יודע אני שמסוכן לדבר על ה"אפלטונות" וה"אריסטוטיליות", אולם תמתי מעולם על מה שנדולי הנצרות (כפי שנדמה לי) נקשרו בו וגדולי היהדות בו. תמיהה זו התעוררה בי שוב בקראי את ספרו החדש של בעל היובל, הכרך הראשון של "פילוסופים והוגי דעות". כרך זה מוקדש כמעט כלו לאותם מבצעי הדעות שבתוכנו שנטו אחרי אפלטון, ומאד השביל המחבר להראות בשיטותיהם את עקבותיה של נטיה זו. אין מקום כאן לויכוח על הפרטים; העובדה היסודית הובלטה די צרכה. היו פילוסופים יהודים ששאבו עמוק מהמעין המתגבר של אפלטון, ופילוסופים אלה היו מגדולי ישראל בתקופת היונות במצרים, בתקופה הערבית בספרד, ובימי ה"תחיה" באיטליה. מסמן המחבר אפילו, כפרי אחרון של זרם זה, את המנודה מאמשטרדם, ובוה מחזק הוא בכמה ראיות את דעתו של ראש הוקרי הספינוזות שלוקח אך זה מאתנו, המנוח קרל גבהרדט. בנין גדול הניח פרופיסור קלוזנר בספר רב הענין הזה: עמודיו פילון, אבן-גבירול, יהודה אברבנאל וספינוזה; תוכו רצוף אתכה לאפלטון.

אולם שמות גדולי ישראל אלה עומדים עצמם וצוחים מה ליהדות ולהם. מה לקחה היהדות מכתבי פילון, מ"מקור החיים", מ"שיחות האהבה", מספר ה"מדות"? חכמינו החרימו את ספינוזה בפומבי, והרכו אולי על ידי כך את קוראיו בין היהודים. אבל גורל כזה לא הטילו על האחרים, ונשארו הם בקרן זוית כאילו לא היו. נוהגים אנו להתפאר בזה שחכם יהודי הוא שגלה את זהותו של בעל הספר "מקור חיים"; אבל סוף סוף היהודים הם גם ששכחוהו, והרמזים שנשארו לזכרונו בספרותנו קלים מאד. ואם שכחנו והשכחנו את גבירול הפילוסוף, מה נאמר ומה נצטרק באשר לפילון? חכם יהודי זה היה כמעט לאב הכנסייה; בכל אופן ניצל לדורות על ידי אבות הכנסייה. מתמרמר פרופיסור קלוזנר, ובצדק, על קורות "שיחות האהבה" בעברית; אבל מה נאמר על פילון העברי שאת התחלתו, ורק התחלתו, זכינו לראות (אם נעבר על הענין ההיסטורי שמצא בו דיירוס) רק בימינו אלה?

אף אם נסכים אפוא שנדולי ישראל אלה היו מושפעים מאפלטון, עלינו לעמוד ולשאול מדוע לא זכו הם דווקא להיות לבעלי השפעה בתוך היהדות. האם מקרה הוא, רק מקרה, שנשכחו מאתנו פילוסופים אלה דווקא, ובעלי זרמים אחרים לא; או האם נמצא בתוכם יסוד-מה שאין היהדות יכולה לקלטו, יסוד אשר, כשנעמד עליו ונעיין בו כראוי, יתברר שסופו לא תורת ישראל אלא תורות זרות?

לכשאני לעצמי נראה לי שיסוד כזה אכן נמצא באפלטון, ושמטעם זה ולא אחר דחתה היהדות את השיטה עצמה ואת בעליה וצאצאיה גם יחד. לפי דעתי מתקשרת האפלטונות בתורת החטא הקדום, הנס, החסד והגאולה, שהם עיקרי הנצרות מדור דור, ושמטעם זה הצטרכה היהדות לנער את הצנה ממנה כמומרת זו ולהדבק בדרכים אחרות. את דעתי זו נסיתי להרצות ולבסס במקום אחר ואין כאן המקום לחזור עליה. העיקר הוא השאלה עצמה. היו יהודים שהושפעו מאפלטון; מדוע לא הושפעה על ידיהם היהדות? נתרשמו על ידי האפלטונות חכמי ישראל; משום מה לא נתרשמה על ידיה תורת ישראל?

2

היסוד המטפיסי של האפלטונות זר ליהדות; ודבר זה מוכח, כפי שצינתי, על ידי העובדה ההיסטורית שהאפלטונים דוקה גורשו, או נשכחו, מהקהל. אך אף על פי כן יש הרבה שנוכל ללמוד מכתבי אפלטון, וחושבני שכדאי לעמוד על אילו נקודות הנראות כחשובות ביותר. לא באתי לתת סיכום של "שיטתו" של אפלטון — מסופקני אם בכלל היתה לו, "שיטה". ברצוני רק להעיר את תשומת לב הקורא לדברים אחרים שהיה אולי עובר עליהם. אני מצמצם את הערותי לאותם מכתבי אפלטון שאפשר לקורא העברי להגות בהם בקלות, וביחוד לאותו כרך בודד של כל כתבי אפלטון בעברית שערך אותו בעל היובל.

צביונו של מחבר אינו ניתן תמיד כראוי על ידי חבריו המפורסמים יותר, ומי שרוצה לעמוד על טיבו של אפלטון (אני מתכוון בשם זה לאיש המרכזי של השיחות האפלטוניות, יהא "סוקרטס", יהא מישהו אחר; כידוע אין גבור השיחות אפלטון עצמו), ישביל להתחיל לא, כרגיל, ב"משתה" כי אם ב"אבתופרון".

שיחה קטנה זו מוקדשת לכאורה לחקר מלה אחת. סוקרטס נפגש בכהן אדוק המתפאר בבקיאותו בעניני הדת, ונשמט מפיו של הלה, בקשר עם מעשה ממשעיו, המלה "קדושה". משתמש סוקרטס בהזדמנות ושואל אותו: מהי אפוא הקדושה?

מוכן שהכהן מסתבך קצת; אינו מבין מה זה להגדיר או מה זה הגדרה. סוקרטס מלמד אותו פרק זה בתורת ההגיון (אגב, מתבאר כאן [6d; 5d] פירוש המלה המפורסמת "אידיאה": המוכן הוא, פשוט, מהות), ומוציא ממנו בקשי גדול חמש הגדרות זו אחרי זו שאף אחת מהן אינה משביעה רצון. לבסוף אומרים שלום זה לזה, ומבוקשו של סוקרטס עדין רחוק ממנו. כשקוראים שיחה זו בפעם הראשונה — אם בכלל קוראים אותה — חושבים שכאן בדיחה בעלמא; הרושם הוא כאילו לא הרגיש אפלטון כלל בשאלה המוסרית והדתית. אולם מי שקרא פעם את ה"התנצלות" לא יטעה טעות זו. מחבר ה"אבתופרון" היה "דואג" ראש וראשונה ל"נשמה" של בני האדם, ול"דאגה" זו הקדיש את כל מרצו וכשרונותיו מהיום שבהיותו כבן עשרים נודעו חייו על ידי מותו של מי שהיה בעיניו צדיק הדור, עד שמת אף הוא, והוא כבן שמונים, ועדין העט בידו והוא יושב וכותב (בספר ה"חוקים") שלחן ערוך ממש של מצוות מעשיות, עשה ולא תעשה, שעל פיהן יחיה האדם. ולא הסתפק בכתיבת פרקים נאים; נכנס גם לעולם המעשה. כבן ארבעים פתח בית ספר והיה למלמד; כבן ששים יצא מביתו ומולדתו כדי להדריך בני מלכים. בלשון הרגילה נדרף שמו של אפלטון עם הרחוק מהמציאות. אינו

כך. עצם מגמת חייו הארוכים ומעשיו שהיו לפעמים נועזים היתה להתוות את הדרך שבה ילך האדם וחי בה.

מהו אפוא סוד הרושם שמתרשמים בו רבים שהיה אפלטון משחק במלים? ואולם כן הדבר. אכן היה משחק במלים, אבל לא "רק" משחק בהן. המשחק שלו היה המשחק של ילדי החיות המתאמנים על ידי המשחק והלומדים באופן זה איך להפגש בחיים, והוא גם משתקה של הלשון, כלומר של התרבות, היוגית, ועל ידה של התרבות האירופאית בדרך כלל. אין לתאר את עניינתה של הלשון הפילוסופית היוגית עד שבא הוא ותקן אותה, ומי שמתאונן על עניינת הלשון הפילוסופית העברית בימינו ישים על לבו שגמר אפלטון את חצי עבודתו הספרותית (ובתוכה ספר ה"מדינה") עד שחדש את המלה "איכות" (תיאטיטוס, 182a). חלק הגון מעבודתו — וכלום יש עבודה יותר חשובה ואחראית? — היתה בשדה המלים. שיחות שלמות מוסכות או על המלים באופן כללי או על שמות מסוימים, וכמה חלקי שיחות מוקדשים לשאלת השמוש הנכון בלשון והסכנה הכרוכה בשמוש הבלתי-נכון בה. אולם אין המלים "רק" מלים. המלים הם דברים, ענינים, מהויות; וחקר המלים, כמו שנראה מהשיחה הקטנה שאנו עומדים בה, הוא גם חקר הדברים.

השיחה מוקדשת לכאורה, כמו שראינו, לבירור המלה קדושה. אולם המלה קדושה מסמנת יחס ידוע בין האדם ואלהיו, וענין השיחה הוא מהותה של הדת וקשריה עם המוסר. לפי הלך-דרכו של אבתופרון הדת היא ה"דתיות" המקצועית של הכהן, הלכות קרבנות ודיני טומאה וטהרה; לסוקרטס אינה אלא זקוק הנשמה על ידי מעשים טובים. שתי השקפות אלו נפגשות בחקר שיטת רבוי-האלים, ומראה סוקרטס (וטענותיו הן עיקר טענותיהם של בעלי שיטת האחדות בכל דור) שעל פי שיטה זו אין שום מקום למוסר (7 ואילך). אולם קשי המור מונח (10 ואילך) בעצם הרעיון של קשר המוסר לדת: האם האלהים קודם לטוב, או האם, להיפך, קודם הטוב לאלהים — כלומר, האם תלויה הדת במוסר, או האם תלויה המוסר בדת? כמוכן (12 ואילך) יש אפשרות אחרת: אולי שני תחומים הם, תחומו של מה שבין אדם למקום ותחומו של מה שבין אדם לתברו. אולם גם תשובה זו קשה, ומעוררת כמה ספקות.

רואים אנו אפוא בשיחה זו מה פרוש העיון האפלטוני במלים. אפלטון נוגע בעמודים מועטים אלה בכמה מהבעיות המרכזיות של המוסר והדת, ונוגע בהם בקצור אמנם, אולם באופן יסודי. מי יכול לשכות, למשל, את השאלה בדבר המעשה הקדוש: האם רצוי הוא לאלים מפני שהוא קדוש, או האם קדוש הוא מפני שהוא רצוי לאלים (10)? שאלה זו "מעכבת" במלוא מובן המלה. אין מקום לדיבורים על "דת מוסרית" עד שמוצאים לה תשובה. גדולתו של אפלטון היא שעל ידי שאלות פשוטות כאלו יכול הוא להעמידנו על הדברים היותר קשים.

3

דרכו של אפלטון בחקירותיו היא אפוא דרך הניתוח על ידי ההגדרות. דרכו זו למד מסוקרטס רבו.

סוקרטס, כמו שאפשר לראות מהקומידיה הידועה של אריסטופנס, התענין פעם בלמודי הטבע, והיה חוקר, על פי הדעות והדרכים של יומו, את היסודות הטבעיים של העולם. בחקירות אלו לא מצא ספוק והעביר את תשומת לבו, כיתר הסופיסטים, מהעולם החיצוני לעולם הפנימי,

מה"טבע" אל ה"אדם". ההבדל שהבדיל בינו ובין הסופיסטים האחרים הוא במה שהאמין שהדעות המוסריות של בני האדם אינן הסכמיות בלבד אלא יש בהן יסוד קבוע וממשי.

את הממשות הזו אפשר למצוא, לפי דעתו, על ידי החקירה והדרישה באמרותיהם של בני האדם, ומכאן שיחותיו עם כל מיני אנשים שנפגש בהם ברחוב. את ה"התנצלות" שלו לפני שופטיו מוסר לנו אפלטון בספר קטן הנקרא בשם ההוא, והניתן, בתרגומו של מר סימון, בכרך הנזכר של כל כתבי אפלטון בעברית. רצינותו של סוקרטס מהירדה. אין מנמתו עיונית אלא מעשית. אולם (וזוהו חרושו) המעשה הוא דרך העיון. "החיים בלי חשבון הנפש אינם חיים" (38); כלי זקוק הנשמה הוא ההגיון.

אפלטון המשיך את עבודת רבו, אבל יצא מיסודות יותר רחבים ויותר עמוקים. נקודת המוצא שלו היא הספקנות החושנית של האסכולה החמרנית שקדמתה. "בהיותו צעיר", אומר אריסטו (מטיפיסיקה א', 987), "התקרב אפלטון תחילה לקרטולוס ולדעות האסכולה של הרקליטוס (כלומר, שכל המוחשים זורמים בלי הרף ושאינן המדע חל עליהם), ולא זו מהשקפה זו גם אחר כך. אבל מאחר שסוקרטס עסק בעניני המדות ועזב את עולם הטבע, ובתחום זה בקש את המושג הכולל והיה הראשון שתקע את המחשבה בהגדרות, קבל אפלטון דבר זה ממנו; אולם השב שההגדרה אין לה ענין במוחשים אלא בדברים ממין אחר..."

למה מתכוון אריסטו באמרו שהתחיל אפלטון בתלמידו של קרטולוס ולא הרפה מרעותיו כל ימיו? המובן הוא שיסוד האפלטונות הוא החושנות והספקנות הנגדרת אחריה. העולם החמרי, לפי אפלטון, הוא עולם זורם, חסר קביעות כלשהי, ומכיון שכך, אין שום אפשרות של ידיעה ממש בקשר עם עניני הטבע. מה שהציל את אפלטון מהספקנות המוחלטת הוא מה שלמד מסוקרטס שהמלים שבהן מביעים אנו את משפטינו בתוך תחום המוסר מביעות דברים קבועים וקיימים. לא הכל זורם אפוא. יש עמדה בטוחה למחשבה. ועמדה בטוחה זו, שעצם מציאותה הורסת את הספקנות, מצא אפלטון, כסוקרטס רבו, בתחום המוסר.

אולם, כמו שיצא אפלטון מיסודות יותר רחבים מסוקרטס, כך לא נשאר, כמו שנשאר סוקרטס, בתוך גבול מצומצם כתורת המדות. הרחיב את חקירותיו והקיף את כל סעיפי המדע האנושי וביחוד את מדעי הטבע. ידוע שאת מדעי הטבע (בתור מדעים, כלומר, כמכילים אמנות ברורות ובלתי מסופקות) לא החשיב הרבה, ובכך עליהם, לדאבון לבו של תלמידו אריסטו, את מדעי המתמטיקה; אולם בשני התחומים ערך חקירה מדויקת ובחן את יסודותיהם ההגיוניים. המקום היותר "חדש", אולי, בכל כתבי אפלטון הוא סופו של ספר ו' של ה"מדינה" (510-1) שבו מדבר אפלטון על ה"הנחות" של המדעים. חקירות אלו וכגון אלו יצרו ממש את תורת ההגיון והפילוסופיה של המדעים הכלולים בספרי ה"אנליטיקה", ה"ראשונים" וה"אחרונים", שהם עטרת עבודתו המדעית של אריסטו, ואוהבי החקירות ולא המסקנות ימצאו נחת רוח יותר גדולה בכתבי הרב מאשר בכתבי התלמיד.

4

בחינת החושנות והחמרנות שהיא אבן הפנה של האפלטונות קבלה צורה סופית בחלק הראשון של השיחה "תיאטיטוס", שיחה שאי אפשר להפריז בשבחה וחיובתה לדורות וישניתנה עכשיו לקורא העברי על ידי עבודתו המסורה של מר סימון (הוצאת האוניברסיטה).

כאן רוצה אני לעמוד על מקום אחר המכיל את הענין באופן יותר רחב ושנוהגים לעבור עליו בלי משים.

בשיחה „פיידון” מדבר סוקרטס עם שנים מידידיו לפני מותו על מהות הנשמה וגורלה. אחרי שיחה כללית יותר, הנוגעת, והבלתי-ינוגעת, בענין, מקבל הוא מכל אחד מהם שאלה המורה. שניהם מודים במציאות הנשמה, אולם זה שואל (85^b) דילמא היא ה„הרמוניה” של הגוף, הנפסדת, ככל הרמוניה אחרת, בהפסד ה„מיתרים” שממיתוחם נוצרה; זה מסכים שהיא דבר מה העומד בפני עצמו מחוץ לגוף והמתקיים קיום עצמי מבלעדי הגוף, אולם (87) אולי סופה לבלות כבגד זה שמתלכשים בו אמנם בעלים רבים.

לחשנה הראשונה, שהיא בעיקרה הטענה הידועה שהנשמה היא „תופעה נוספת” לגוף המשפיעה עליו לא יותר משמשפיעה שריקת הקטר על הקטר, משיב סוקרטס (91 d) תשובה משולשת המבוססת על המטפיסיקה, על תורת ההכרה ועל תורת המדות; ואז יושב הוא ושותק, שקוע במחשבות. כשהוא מתעורר הוא אומר (95^e): „לא דבר קל אתה מבקש, קבם; כי צריך לחקור בכלל את סבת ההתהוות והכליון....”

ואנו יושבים ותמהים, כמו שבלי ספק ישבו ותמהו תלמידיו. מה לעניננו חסירות כאלו? ומה לעניננו הספור הארוך שמספר תיכף סוקרטס (96) בדבר חוקרי הטבע והפילוסופים הראשונים? מה לנו ולפיסיאולוגיה הקדומה, לכימיה, למתימטיקה, למערבולת של אנכסאגורס ואפילו ל„רוח-התבונה” שלו (97 c)? הלא שואלים אנו אם הנשמה בת אלמות.

אבל סוקרטס צודק. השאלה ששאלוהו בדבר אורך קיומה של הנשמה מעוררת שאלות יסודיות יותר. כלום חלים חוקי ה„אנרגיה” על הנשמה? וכלום צודקים „חוקים” אלה אפילו באשר לדברים הטבעיים? מה הם חוקים אלה ומהי סמכותם, ומה בכלל חוק טבעי? ההסברות שנותנים חוקרי הטבע הן „מיכאניות”, אבל ההסבר המיכאני מהו? כלום צודקת ההשקפה המיאכנית אפילו בעניני הטבע, ואם לאו, מה נוכל להציע במקומה? וכה הולך סוקרטס ודן על השאלות הרחבות ביותר בטעם ודעת כאלו עד שאפשר ליהנות מהן אפילו כיום, ואולי יותר טוב היום מאשר בימיהם של היוונים שהרי זכינו אנו להתרחבות כזו של ההסברה המיאכנית שהיוונים אי-אפשר היה להם לתאר אותה אפילו בחלום.

והרי לפנינו דבר מענין. בא אפלטון אל המדע דרך תורת המדות. עכשיו שב לתורת המדות דרך המדע. השקפתו המטפיסית כלה תכליתית („טיליאולוגית”). די להשוות את המקום הנזכר ב„פיידון” עם שני מקומות אחרים, והם סוף נאומה של דיאטימה ב„משתה” (210-1) והפסקה בדבר צורת הטוב ב„מדינה” (508^e) — והרי מתגלה לעינינו חזיון-עולם המיוסד כלו על רעיון ה„תכלית”. בעזרת עובדות המוסר עבר אפלטון מעבר לספקנות ומצא עולם שכולו טוב.

5

בפסקה זו שבפיידון מוליך אותנו אפלטון לשאלות המרכזיות של מבנה עולמנו הטבעי והרוחני. אולם קודם לכך (89d) מוצאים אנו אזהרה נמרצה נגד שנאת המלים. יש שונאי-מלים (misologist), אומר סוקרטס, כמו שיש שונאי-אנשים (misanthropoi); והטעם הוא אחד. כשאין אנו מבינים את האנשים בוטחים אנו בהם יותר מדי, ואם נכשל פעם על ידם

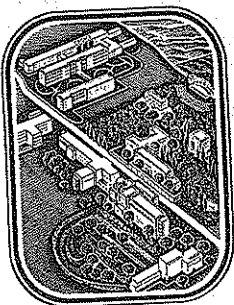
נשנא, שלא בצדק, את כל המין האנושי. וכך גם עם המלים. מי שאינו מבין אותן כראוי ובוטח בהן יותר מדי, סופו להכשל בהן ולהעשות לספקן נמור.

דומני לפעמים שבאזהרה זו סוף סוף החשיבות היתרה של אפלטון בזמננו, ואפילו של „אפלטון בעברית”: לא חזיונות של עולם ה„צורות”, ולא אנדות בדבר בריאת העולם הזה וגורל הנשמה בעולם הבא, כי אם האזהרה לעמוד על המלים ולהעריך אותן כראוי. ראינו עד היכן מגיעה חשיבות חקר המלים בשיחה קטנה כמו ה„אבתופרון”, ודי להזכיר את ה„גורניאס” (תרגום עברי על ידי פרופ. צ. דיזנדרוק, שטיבל, תרפ”ט) אם יש צורך בהוכחה נוספת. הפילוסופיה הולכת יד ביד עם הפילולוגיה. אין חכמה בלי בירור המלים.

אפלטון מציון (תיאטיטוס, 208c) שפרוש המלה „מלה” (logos) הוא גם ההבעה במלים, גם הניתוח ההגיוני, גם ההגדרה שהיא המהות: המלה היא בטויה של המחשבה והמחשבה היא בטויו של הדבר עצמו. בימינו נקרע הקשר שבין המלים והדברים שהוא הקשר בין הפילולוגיה והפילוסופיה, והפילוסופיה, שהיא לפי לוק („אגרת אל הקורא”), הידיעה הנכונה של הדברים, היתה, גם כן לפי דבריו של לוק, „השמוש המלומד והריק במלים מעורפלות”. ואולם אין ערפול המלים מעיד אלא על ערפול המחשבה. אין הלשון לחוד והמחשבה לחוד והעולם לחוד, אלא כלם ערבים זה לזה. הלואי ונזכה ונראה אותם, בעזרת אפלטון בעברית, מאוחדים שוב.

אלול, תרצ”ד.

SCOPAUS

ISSUED BY

THE
HEBREW
UNIVERSITY
JERUSALEM